

Mirnes Sokolović

BUDUĆEVIĆI ĆE ISPADATI IZ VOZA SAVREMENOSTI

(Rezonanse avangarde u kasnijim decenijama)

Budućević. Novi čovjek koji će, sav od budućnosti, doći i radošću ispuniti dušu čovječanstva podižući gradove iz pepela. U drugoj deceniji prošlog stoljeća očekivali su njegov dolazak. To je možda onaj što će otkriti bumerang od Njutna izračunavši vezu između brzine svjetlosti i brzine zemlje. Svakako, kaže Majakovski, to neće biti niko jučerašnji, sa iskrivljenom kičmom, koji je jednog tmurnog dana išao na predstavu ili slušao predavanje, da bi zatim drijemao u krčmama sa komadom nedojedenog kupusa, zapletenog u bradu, mokru od votke.

Možda pjesnici nikad pred sebe nisu postavili veći zadatak, kao dvadesetih godina, nakon Revolucije, kada je valjalo dosežati dosad neosjećano, na način neviđen, u nikad težim okolnostima. Plan je bio da se život prati u korak i da se bude brže od života. Oktobar nije bio jedini impuls u potrazi za tim književnim novumom, iako je dao poseban podstrek i stavio literatore pod značajan pritisak; počelo je to sigurno i ranije, već negdje oko 1914. Čak i akmeisti, čak i Bulgakov i Pasternak, koji nisu stavljali na svoja leđa avangardne imperativne, osjetili su novi ritam svijeta koji su hitali, svaki na svoj način, izraziti.

Gradeći se kao zreo pjesnik nasuprot futurističkog infantilizma, Mandeljštam je oko 1922. godine otišao u unutarnju izolaciju i udaljio se od revolucionarne teme, posvećujući se *kružočnoj semantici* akmeista, oživljavajući prošla stoljeća u *Tristiji*, ali nije propustio priliku da primijeti kako je željeznica izmijenila čitav tok, svu građu i takt tadašnje proze, dajući je na primjer u ruke besmislenom brbljanju francuskog seljaka iz *Ane Karenjine*. Ta alogijska (gotovo nadrealistička) asocijativnost u uvezivanju sižea će se vidjeti kod njega pogotovo u *Egipatskoj marki* iz 1928. godine. Pasternak će se također neprestano diferencirati od Majakovskog ili Hlebnjikova, naglašavajući da su oni bili pravi nasljednici Belog koji su tragali za novim izražajnim sredstvima, maštajući o novom jeziku, opipavajući neosjećane slogove, samoglasnike i suglasnike.

Njemu je, piše, uvijek bila strana opšta dezorganizacija forme, oskudica misli, hrapav stil, oskudica registra, ali i Pasternak je bio među onim pjesnicima koji je – *Zaštitnom poveljom* – dao doprinos valu pjesničke proze, koji su sasvim promijenili prozni ritam, iako će kasnije isticati da ne voli svoj prozni stil do 1940, da odbacuje dobru polovinu Majakovskog, da mu se ni sve od Jesenjina ne dopada. Na nivou forme, poslije Oktobra, revolucija će se svejedno događati u Pasternakovoj poremećenoj sintaksi, u preoblikovanju arhaičnih simbola kod Hlebnjikova, Mandeljštamovoj citatnosti i preregistraciji, u uzbuđenoj dikciji Cvetajeva. – Reci mi posljednji broj, gornji najveći. – kaže se u Zamjatinovom romanu *Mi*. – Ali

to je besmisleno! Ako je broj brojeva beskrajn, koji je onda posljednji? – A kakvu bi ti posljednju revoluciju? Posljednje nema, revolucije su beskrajne!

Revolucija je, po Zamjatinu, svugdje i u svemu, a socijalna revolucija je samo jedan od *bezbrojnih brojeva*, zato što zakon revolucije nije socijalan, nego je to univerzalan i kosmički zakon, kao čuvanje i izrođavanje energije. U doba pisaca neorealista, osjeća Zamjatin, život se komplikuje, postaje brži, grozničaviji, projektuje se u dinamičnim koordinatama, posebno u velikim gradovima, tako da i avangardisti pišu sažetije, kraće, odsječnije, naučivši da u desetak redaka kažu ono što se prije govorilo na cijeloj stranici. Starih opisa, sporih kao diližansa, više nema, a voltaža svake riječi biva visoka: Piljnjak uzima Revoluciju i sječe je u mnoštvo ploha koje onda frekventno slaže jednu preko druge, čak i na istoj stranici.

Sintaksa postaje eliptična i leteća, brzina nekad izmiče oku kao da se rečenice prate iz aviona. Prizori Revolucije prolijeću tako brzo u finalu romana *Mašine i vuci*, kao da mlaznjak vozi preko cijele Rusije: sve od Moskve 1917. u kojoj tog oktobra vlada velika tišina, kao u selu iza pašnjaka u večernje sutone kada čak i čavke i sjenice utihnu u sivilu dana, a kuće su oboljele od trahoma gasnih lampi, preko starovjerskih skita negdje kod Ivanovo Voznesenska gdje primjerna učenica i vrijedna bogomoljka Olga, u dane Oktobra, odlazi u bje-logardejski štab sa brauningom, skida ikonu Svetog Nikolaja sa zida i stavlja Karla Marksa, sve do posljednjeg pada Ivana Nepomnjašćeg, statističara koji je izračunao da je zajedno sa devet miliona ljudi ubijeno i devet miliona pudi vašiju: kad bi te vaši postale žito, to bi bilo dovoljno da se po normi Narkomproda prehrani stanovništvo kolonneskih krajeva.

I prije Revolucije Majakovski će početi bitku protiv pisaca birokrata i prosvjetitelja, skrećući pažnju na razliku između umjetnika i građanina, koji su poput teške bronce spomenika stajali na grlo nove riječi koja se hrvla za oslobođenje. Spoznavši važnost novine u formi, on će primijetiti da ga se ne tiču teme i likovi simbolista: svakom je prijatno da u ružičastom stanu Baljmontovim puderom namiriše kćerku, da nauči nekoliko Brusjovljevih stihova za građanski razgovor poslije ručka, da ima žene sa osjenčenim očima koje svijetle tugom Ahmatove – a u svemu tome pitaće se kome je uopšte potreban on, Majakovski, nezgrapn kao drednot, bučan kao šrapnelom izranjen. Već u LEF-u 1926. trijumfovaće u zanosnom proklamiranju pravila nove književnosti objavljujući da je poezija veoma teška i složena proizvodnja, da je novina materijala i postupka obavezna, da se stihotvorstvo mora obavljati svaki dan radi poboljšanja majstorstva i stvaranja pjesničkih rezervi, da treba pravilno shvatiti socijalnu narudžbinu i zato ostati u središtu poslova i događaja, u *prvim redovima svoje klase*.

Došavši u Moskvu kao dvadesettrogodišnjak sa punom jastučnicom papirića, Hlebnjikov će se, također, naći među simbolistima, ali će i njemu biti posvema odbojna estetsko-te-matska i formalna ovještalost, tako da će svoj izraz potražiti u vječnom pokretu, putovanju Rusijom, od Harkova, Rostova, Bakua, preko Moskve i Astrahana, sve do Petrograda i Simbir-ska, po vagonima za epileptičare, bolujući po bolnicama, stalno noseći sa sobom jastučnicu u koju je ubacivao stihove. Pri tom, samo daleke rezonance svijeta oko njega upisivaće se u pjesme, dok bude pak osjećao da je u labavom zarobljeništvu divljaka prošlih stoljeća i podizao gradove za krilate stanovnike budućnosti, po planovima boravišta za građane Sunca. U organizaciji futurističkog kolege Osipa Brika, držaće predavanja profesorima i

naučnicima služeći se formulama i jezikom egzaktne nauke, a uglednici će napuštati predavanja razočarani zbog neodrživosti tih teoretskih otkrića.

Zavitlavajući prisutne i žonglirajući jednačinama, on će uvjeravati matematičare da je pravougaonik čija je jedna strana radijus Zemlje, a druga put koji prelazi svjetlost u toku jedne godine, jednaka ravni koju opisuje prava što spaja Sunce i Zemlju u toku 317 godina. Prelazeći na talasanje duša, dokazaće da je Puškinov život primjer za talasanje na svakih 317 godina, jer je njegova svadba održana 317 dana nakon vjeridbe. Jedino će Osip Brik i drugovi futuristi i poslije predavanja povjerovati da je Hlebnjиков naučno egzaktno našao taj zakon istorije, napravivši i tablice sudbine i dekomponirajući istorijske intervale i datume, preplićući hronološke trenutke i ukrštajući vremenske ravni. Sve to, dok konačno ne iznađe zakon generacije i ne postane Kralj Vremena i prvi Predsjednik Zemaljske kugle.

Kalamburskim predviđanjima i lirski valentnim dokazima pjesnici su pokušali dokazati da je pred čovjekom nova era, određena za budućevice. Svijet je po avangardistima nakon Revolucije trebalo da postane ne samo pravedan nego i lijep. Umjetnost je trebalo da ispuni svoj zadatak da se život organizuje u ljepšim i jačim formama, intenzivnijim, a da se pri tom polako rješava iracionalnosti svojstvene umjetničkom aktu, što je polako vodilo materijalizaciji avangarde u soc-realizmu. Budući da avangarda nije imala nikakve veze sa stvarnim ukusima i potrebama masa, elite koje su imali iskustvo s njom pomicale su je sve više prema stvarnosti, sve dok se u Staljinovo vrijeme ne dođe do disciplinacije avangardističke mašte u uređenim umjetničkim formama *realnosti*.

Budetljansku proklamaciju da su pronađeni zakoni koji razgraničavaju novo vrijeme od starog, zadobijajući vlast i potčinjavajući cijeli svijet, soc-realizam će shvatiti zaozbiljno, kao što su oni naučnici shvatili Hlebnjikovljevo verbalno žongliranje na predavanju. Krajnje lijevo krilo okupljeno oko LEF-a i Novog LEF-a eksplicitno će u drugoj polovini dvadesetih preći sa načela konstruktivizma na princip produktivizma, a teoretičari će pozvati umjetnike da sa odražavanja i interpretacije stvarnosti pređu na ciljeve nove aktivne radničke klase, na agitku u literaturi fakata. Kosmičke dimenzije, karakteristične za Maljeviča i Hlebnjikova, zatvoriće se u socijalnu stvarnost kontrolisanu određenim političkim snagama, koje se koncentrišu se na preuređenje svagdana.

Futuristi koji su više proklamativno zazivali državnu vlast sa diktaturom lijeve umjetnosti, prokazujući umjetnost moderne kao buržoasku i sabotersku, dobiće konkretan odgovor kada *žiznestroenie* prestane biti tek simulakrum, a svakodnevica bude organizovana s korektivima stilizirane lijeve umjetnosti, soc-realizma, koji odbija biti puki odraz nego pokušava proaktivno djelovati. Avangarda će, piše Boris Grojs, krajem dvadesetih godina biti dvostruko poražena, lefovski pretenzija za autonomnu izgradnju života, odvojenu od faktičke izgradnje socijalizma, postaje sve iritantnija i arhaičnija, kako se vlast bude stabilizovala, a pisci koji će izravno početi mimetizirati novu stvarnost – avangardne postupke će osjećati kontrarevolucionarnim i nepotrebnim. Avangardi je odzvonilo sa likvidacijom koju je proveo RAPP čiji će, neposredno prije samoubojstva, istaknuti član postati upravo Majakovski.

Dok je futurističko postvarenje često dato u ludičkom tonu, proizvodstvenici će uzeti zaozbiljno avangardističke polete kojim je najavljivano potčinjenje stvarnosti. Piljnjakova orijentacija na fakciju, na fakt-efekt koji prelazi u fakt-defekt, na putopise i feltone koje

uvrštava u romane, završiče ukidanjem i junaka i fabule kod Tretjakova, koji će u vrijeme Novog Lefa (u kojem je svrgnuo Majakovskog) u krajnjoj liniji zagovarati ukidanje biografskog i psihološkog sižea i zamjenu novim konstruktivističkim načelom. U sjećanjima na dvadesete godine, Varlam Šalamov napominje, na primjer, da su Brik i Majakovski na lefovskim predavanjima držali pozu zagovarajući radikalne poetičke mjere. Majakovski na kraju pada kao žrtva svojih teorija, kaže Šalamov, usko shvaćenog zadatka da služi savremenosti, kao jedne besmislene i besciljne borbe protiv Puškina i Bloka, preuveličavanja uloge pjesnika u društvu; to je bio veliki život potrošen na gluposti koje su, po Šalamovu, podtekst tragedije od 14. aprila 1930. godine.

Nevažno da li je Šalamov u pravu ili ne, ostaje činjenica da su iz avangardnog voza čije su zahuktavanje godinama pomagali i ubrzavali, pokrećući tu mašineriju, kasnije, kad bude postavljen na tračnice, avangardisti ispadali jedan po jedan. Prelomne godine 1929. počinje haranga na Piljnaka i Zamjatina, a LEF-ovci će konačno izaći sa parolom o socijalnoj narudžbi i propagirati književnost činjenica, što će izaći u susret RAPP-ovskom zahtjevu da se odsad ima opisivati samo tekovine petogodišnjeg plana. Piljnjak će dati neke samokritičke izjave, napisati jedan roman o petoljetki, biti nakratko rehabilitovan u javnosti, da bi krajem tridesetih godina bio ubijen, a Zamjatin će uskoro napustiti zemlju. Bulgakov i Ahmatova će zbog te hajke istupiti iz Saveza pisaca, što će dati presudne tonove u njihovom nestajanju iz književnog života.

Bulgakov, naoko uzdržan od avangarde, u pismima koja će pisati Vladi i Staljinu krajem dvadesetih neprestano će isticati svoju ćud, kao pisca. – Negativne pojave života u Sovjetskom Savezu pratim sa posebnom pažnjom, jer u njima instinktivno vidim veliku hranu (ja sam satiričar). Mračne i mistične boje kojima su oslikane bezbrojne izopačenosti naše svakodnevnice, jed kojim je prožet moj jezik, duboki skepticizam u pogledu revolucionarnog razvoja, slikanje strašnih crta. Svaki satiričar u SSSR-u napada sovjetsko uređenje. Da li sam ja moguć u SSSR-u? – U razgovoru koji je vođen telefonom, Staljin će ironično predlagati Bulgakovu da bi možda zaista bilo dobro da ode u inostranstvo, raspitujući se za razlog zbog kojeg su mu komunisti toliko dosadili.

Agonija Bulgakova, kao pisca, počela je još 1926. kada su ga agenti OGPU-a saslušali nakon generalne probe *Dana Turbinih*, izvršili pretres, oduzeli mu dnevnik i primjerak *Psećeg srca*. Kasnije će mu biti zabranjeno izdavanje zbirke feljtona i ponovno štampanje *Đavolijade*, kao i javno izvođenje *Čičikovljevih pustolovina*, objavljivanje *Bele garde* će biti prekinuto, a od ukupno 301 kritike, 298 će biti nepovoljnih. – Godine 1929. uništen sam kao pisac, napisaće u dnevniku, sva moja književna djela su propala kao i zamisli. Osuđen sam na ćutanje i vrlo vjerovatno na potpuno gladovanje. – Kada 1966. godine bude objavljen roman *Majstor i Margarita*, pisac Jevgenij Gabilovič će svjedočiti kako je tridesetih godina živio u stanu do Bulgakova, u vrijeme dok je pisao *Majstora i Margaritu*, srećući ga redovno na balkonu, smatrajući ga jednostavno prosječnim piscem koji nema šta objaviti: jednim od onih ljudi koji nisu uspjeli, čovjekom koji nije imao sreće.

Najveći prorok svijetle budućnosti, Hlebnjikov će, međutim, početi gladovati već 1922. kada ga, prema svjedočenjima Nadežde Mandeljštam, na ulici sreće Osip kojemu će se požaliti da je u Moskvi izgubljen i da nema šta da jede. Živeći u tom trenutku u Domu Hercena, Mandeljštamovi su se osjećali kao bogataši sa sljedovanjem druge kategorije koje je

podrazumijevalo da jednom mjesečno dobiju prekrupu, brašno, komad maslaca i svinjsku glavu, tako da je Hlebnjikov počeo dolaziti kod njih na ručak. Tada su se prvi put uvjerali da taj svekosmički pjesnik doista zna gledati na sat jer je dolazio svakog dana tačno na vrijeme, ručao, odmarao se pola sata i odlazio da se sutra vrati u isto vrijeme. U to vrijeme, Hlebnjikov nije dobio mjesto u Domu Hercena i otišao je na svoje posljednje putovanje, koje će završiti u selu Santalovu u Novgorodskoj guberniji gdje će 22. juna 1922. godine i umrijeti u kući nekog prijatelja.

Sanjajući otvorenih očiju, pjesnici su svijetlu budućnosnu viziju uzdizali iznad izgladnjele Rusije, s dubokom vjerom u mašinski vijek koji upravo počinje, odmjeravajući poredak i u kosmičkim razmjerama. Kako se ta budućnost bude gubila u magli golih godina, prazneći se od mistike i skončavajući u raspadu tijela, sve će završavati ne samo u novom krugu osporavanja svih formi, nego i u parodiji komunikacije kao takve. Subjekt budućevića Hlebnjikova ili Majakovskog, koji je nalazio svekosmičkog reda i nastojao podignuti gradove iz pepela, prometnuće se u Harmsovu figuru koja potpuno odustaje od govora i prepušta se buncanju i alogiji, tako da ništa više ne može razumjeti i da njega niko ne može razumjeti. Dok su futuristi pokušavali osmisliti svijet na sliku i priliku obećane zemlje, godine 1927. svijet za Harmsa nije mogao biti ništa drugo nego rasap, krhotine, nerazumljiv i apsurdan, tako da se pred svakim pokušajem logičnog uvezivanja tih parčadi može samo nasmijati.

Među akmeistima Nadežda opisuje i Mihaila Zenkeviča koji će kasnije sjetno preživljavati opijenost desetih godina, ostajući odan prijateljima iz mladosti, Mandeljštamu i Gumiljovu, koji su ubijeni. Godine 1937. i 1938. bio se posvetio jahanju i sa Mandeljštamom, koji se došao pozdraviti, stigao se samo kratko oprostiti žureći u manjež. Ostao je jedini akmeista kojeg je sudbina poštedila, a Mandeljštamova u oštrom i ironičnom tonu svjedoči o njegovoj mlitavosti, *liričeskom* karakteru, mekosti i slabosti pjesnika koji je vjerovao da je samo neopreznost vodila pjesnike u smrt, zaboravljajući da se i sakupljanjem rukopisa mrtvih prijatelja izlagao opasnosti. Ostajući i sama vjerna avangardnom impulsu, da se pisac mora zanimati za društvo i igrati zlom, davnoj Zamjatinovoj krilatici da se književnost ne javlja tamo gdje je prave poslušni činovnici, nego bezumnici, otpadnici, heretici, sanjari, skeptici, Nadežda se ruga Zenkevičevoj larpurlartističkoj narkozi u tim godinama staljnističkog terora.

Taj njen maltretman Zenkeviča, plus podatke iz biografije drugog pjesnika Mihaila Lozinskog, kao što se već dobro zna, naslijediće Danilo Kiš miksajući ih u lik Darmolatova u posljednjoj priči *Grobnice za Borisa Davidoviča*. Uz podatke iz Nadeždinih memoara, u „Crvenoj marki sa likom Lenjina“ na kraju *Enciklopedije mrtvih*, druge zbirke priča, Kiš će se poslužiti i dikcijom Ljube Bjelozorske, druge Bulgakovljeve žene, koja 1972. piše uredniku časopisa *Teatar* reakciju na jedan članak koji je predstavljao Bulgakovljevo djelo, tumačeći mu na licu mjesta neke sintagme koje taj kritičar nije dobro interpretirao (među kojima je i konsultant sa kopitom kako je glasio prvi naslov glasovitog romana), napominjući i koja su Bulgakovljeva djela posvećena upravo njoj, podastirući nekoliko živih scena iz života sa Bulgakovom, kao što naratorka „Crvene marke...“ pripovijeda o zajedničkom životu s Mendelom Osipovičem.

Davni avangardni impulsi odjekivaće u prozi šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina; to se, dakle, vidi kod Kiša ne samo u preuzimanju motiva, nego i u forsiranju kategorije

angažmana koji će se sada, u gulagovskoj književnosti, u žanrovima faksije i literature fakata, usmjeriti na demontažu *žiznestroenija*. U ruskoj alternativnoj prozi iz tih decenija, među ljubomornicima avangardizma, Dubravka Ugrešić će također prepoznati reaktualizaciju avangardnih načela, kao što su orijentacija na fakcionalne i antiutopijske žanrove, na svagdan, na konstruktivno načelo, na montažu, dehijerarhizaciju vrsta, estetiku vjerodostojnosti i autentizma. Soc-art će početi parodijski žonglirati svijetlim budućnosnim parolama lefovaca i soc-realista, igrajući se s njima, do obesmišljenja. Avangarda je bila živa pokopana i njene rezonance se čuju do danas. Žanrovi autofiksije nikad nisu bili prisutniji. Osporavanje tradicije i potraga za neosjećanim, ili harmsovski humor i alogije, mogli bi se sada vratiti u pravom trenutku. – To su samo dokazi koji idu u prilog onih koji kažu da književnost koja nas se tiče počinje oko 1914. godine.